

Lietuvos istorijos institutas (LLI)

Lietuvos (LDK) valstybingumo istorinė raida Europos kontekste (XIII-XVIII a.)

Programos trukmė: 2022–2026 m.

Lietuvos istorijos instituto mokslinės veiklos kryptis: „Lietuvos visuomenės ir valstybės raida iki XXI amžiaus pradžios (istorija, istoriografija, pagalbiniai istorijos mokslai ir kita)“.

Problema. Vakarų istoriografijoje ilgą laiką dominavusios lyginamųjų socialinių mokslų paradigmos neišryškino valstybių kaip organizacinės struktūros ar kaip potencialių savarankiškų veikėjų. Socialinių tyrimų diskurse terminas *valstybė* buvo vartojamas ypač retai. Tik pastaraisiais dešimtmečiais grįžta prie valstybingumo istorinės raidos kaip tyrimų objekto iškėlimo, formuluojant uždavinį „susigražinti valstybę“. Istorografijoje valstybė vis labiau traktuojama kaip veikėjas, kuris, nors ir veikiamas ją supančios visuomenės, taip pat formuoja socialinius ir politinius principus. Todėl kyla poreikis tobulinti valstybių struktūros konceptualizavimą, adekvačiau paaiškinti, kaip formuojamos ir pertvarkomos valstybės, iširti, kaip keičiantis aplinkybėms, valstybės daro įtaką visuomenei per savo intervencijas ir per santykius su socialinėmis grupėmis.

Šiuolaikinėje Vakarų istoriografijoje valstybė tiriama kaip subjektas, kaip visuomenės egzistenciją organizuojanti, kintanti visuomenės bendrabūvio forma. Tačiau situacija Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) valstybingumo raidos tyrimuose yra kitokia. Nors teorinės Lietuvos valstybingumo raidos problemos pradėtos tirti dar XX a. pirmojoje pusėje, tačiau dėmesys buvo telkiamas iš esmės tik į XX a. pradžioje atkurtą Lietuvos valstybingumą. XXI a. pradžioje gilų šiuolaikišką Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kaip valstybės tyrimą atliko Zenonas Norkus, apimdamas vieną problemos aspektą – ieškodamas atsakymo į klausimą, ar valstybė (LDK) buvo imperija.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kaip valstybės lyginamųjų tyrimų nebuvimas yra silpnoji pažinimo grandis. Istorinei Lietuvos valstybei apibūdinti taikomi skirtingi, neretai vienas kitam prieštaraujantys, apibrėžimai. Nėra teoriškai sumodeliuotas ir pagrįstas Lietuvos unijos su Lenkija (1386–1569) pobūdis, poliublijinės valstybės raidos tyrimuose išsamiau nušviesti tik atskiri laikotarpiai. Istorografijoje pagrindinis dėmesys iki šiol skiriamas kaimyninių valstybių – Rusijos ir Lenkijos, – įtakoms ir jų poveikiui Lietuvos valstybės raidai atskleisti. Tokia istorinės Lietuvos Valstybės tyrimų būklė apriboja galimybes parodyti modernizacijos proceso raidą, pristatyti Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę ir jos visuomenę Europos valstybių lyginamųjų studijų kontekste.

Ilgalaikės programos tikslas – remiantis lyginamaisiais valstybingumo tyrimais atskleisti Lietuvos valstybės istorinę raidą XIII–XVIII a. Europos valstybių raidos kontekste, skleisti tyrimų rezultatus, visuomenei atveriant ir aktualizuojant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybingumo istoriją.

Tyrimų metodologija. Tyrimo tikslą numatoma realizuoti remiantis teorinėmis metodologinėmis šiuolaikinės istoriografijos priegomis, Europos valstybių formavimąsi ir jų raidą analizuojančiomis pasitelkiant lyginamosios ir tarpdisciplininės tarpkultūrinės sąveikos, „kintančių struktūrų“, „ankstyvosios moderniosios valstybės provincializacijos“ konceptus ir kitus

metodus bei atsižvelgiant į šiuolaikinės politinės sociologijos tyrimuose akcentuojamas tris bendrąsias Europos valstybių formavimąsi lėmusias perspektyvas: 1) **Valdymo perspektyvą** – valdymo organizavimo ir administracinius pokyčius; 2) **Militarinę perspektyvą** – karybos ir kariavimo pokyčius, kurie leidžia pamatyti, kaip karinėmis ir politinėmis galios priemonėmis buvo kuriama valstybė ir 3) **Ekonominę perspektyvą**, t. y. valstybės raidą lėmusių ekonominių aplinkybių atskleidimą.

Siekiant suprasti ir paaiškinti lūžinius Lietuvos valstybės raidos momentus, greta administracinio, militarinio ir ekonominio tyrimų aspektų bus pasitelkiami šiuolaikinėje Vakarų istoriografijoje aktyviai plėtojami **valstybės formavimosi santykio su politine kultūra** bei **kultūros kaitos poveikio visuomenės sąrangos kismui** tyrimų aspektai. Neatmetant ankstesnių tyrėjų suformuluotų išvalgų, šios prieigos suteikia galimybes papildyti ir išplėtoti tiek valstybės kaip tam tikros organizuotos valdžios formos tyrimus, tiek atskleisti visuomenės struktūras ir jų santykį su valdžios institutais.

Uždaviniai:

1) **Valstybės sąrangos ir valdymo srityje** – per tarpvalstybinių sąjungų raidos prizmę tirti Lietuvos ir Lenkijos unijos pobūdį ir jos raidą vėlyvaisiais viduramžiais ir ankstyvaisiais moderniaisiais laikais (iki 1648 m. Vestfalijos taikos); nustatyti povestfalinių tarptautinių santykių sistemos, sudariusios prielaidas naujos tarptautinės valstybinės erdvės formavimuisi, reikšmę Lietuvos valstybingumo raidai XVII–XVIII a.; tirti valstybės administracinių ir teismo institucijų funkcionavimą; nustatyti valstybinės valdžios institucijų krizės apraiškas ir valstybės silpnėjimo tendencijas XVII a. antroje pusėje – XVIII a. pirmoje pusėje bei šios krizės įveikos kelius.

2) **Valstybės formavimosi santykio su politine kultūra srityje** – tirti valstybinių institucijų ir jas įkūnijančių pareigūnų santykį su politine kultūra; pasitelkus europinę ir tarptautinę perspektyvas analizuoti „internacionalinių“ Lenkijos ir Lietuvos valstybės politinių veikėjų (Liudviko Pociejaus, Jokūbo Sobieskio, Stanislovo Poniatovskio ir kt.) veiklą;

3) **Valstybinės religijos formavimosi srityje** – tirti Vilniaus katedros koplyčių raidą XV–XVIII a. kaip politinės, ūkinės, dvasinės ir mecenatystės istorijos reiškinių;

4) **Militarinės raidos srityje** – analizuoti Lietuvos ir Livonijos santykių politinį bei militarinį aspektus; kontekstualizuojant lietuvių ir kryžiuočių karų fenomeną nustatyti, kiek ir kuo lietuvių ir kryžiuočių karai buvo unikalūs ar kasdieniškas viduramžių Europos reiškinys, kiek ir kokiomis sąlygomis buvo efektyvios Lietuvos didžiųjų kunigaikščių taikytos ir pačios lietuvių visuomenės saviorganizacijos dėka atsiradusios karinio pobūdžio priemonės;

5) **Ekonominės raidos srityje** – tirti valstybės raidą lėmusias ekonomines aplinkybes, analizuoti seimelių sistemos funkcionavimo administracinius, ekonominius ir politinius aspektus; remiantis istoriografija, kartografiniais šaltiniais ir programos dalyvių tyrimais sukurti interaktyvią geografinę informacinę sistemą (GIS), talpinančią ilgalaikiai programai aktualius žemėlapius ir su jais susijusią informaciją.

Integralūs Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos tyrimai sudarys sąlygas sustiprinti Lietuvos kaip LDK tyrimų centro pozicijas, skatins naujų mokslo žinių sklaidą, prisidės prie istorinės atminties išsaugojimo ir puoselėjimo.

Programos vykdymui reikalingos lėšos metams: **167 239 eurai**